

POPRAWNOŚĆ JĘZYKOWO-STYLISTYCZNA, ORTOGRAFICZNA I INTERPUNKCYJNA

Przed autorem i redaktorem podręcznika stawia się wymagania nie tylko związane z komunikatywnością oraz precyzją merytoryczną i językową, ale także z poprawnością językowo-stylistyczną. Warunkiem zatwierdzenia podręcznika do użytku szkolnego przez MEiN są pozytywne opinie rzeczoznawców (wśród nich opinia językowa). W kryteriach oceny podręcznika, upowszechnionych na stronie internetowej Ministerstwa¹, wyraźnie został wyodrębniony aspekt językowy i stylistyczny książki dla ucznia: podręcznik powinien być napisany stylem neutralnym, poprawną polszczyzną (autor ma respektować wzorcową normę językową). Będąc dziś w szkolnym obiegu podręczniki w zasadzie te wymogi spełniają, jednak wnikliwsza analiza tekstów pozwoliła zauważyć, że mniejsze lub większe uchybienia w zakresie języka, a zwłaszcza stylu wypowiedzi, uszły uwadze twórców podręcznika szkolnego – i to zarówno w odautorskich tekstach ciągłych, jak i w poleceniach do ćwiczeń, wreszcie – w podpisach pod rysunkami (schematami, zdjęciami, ilustracjami), a nawet w przypisach.

BŁĘDY STYLISTYCZNE

Najczęstsze wśród dostrzeżonych przez nas błędów są wykroczenia przeciw zasadom stylistycznym: jasności, komunikatywności, zwięzłości i stosowności. Ich przyczyną jest niewłaściwe korzystanie z leksykalnych i składniowych środków stylistycznych. Błędy wynikają ponadto z nieumiejętności budowania tekstu spójnego.

W stylu podręczników przejawiają się dwie przeciwstawne tendencje: 1. do skrótowości wypowiedzi, spowodowanej dążeniem autorów do przekazania treści poznawczych w skondensowanej formie; 2. do rozwlekłości (wielosłowie), spowodowanej – być może – chęcią przedstawienia zagadnień w sposób obrazowy lub ułatwienia uczniom percepcji treści (powtarza się synonimiczne, rozbudowane frazy, a także używa wyrażeń metaforycznych).

---

¹ Por. K. GAŚIOREK ET AL.: *Kryteria oceny podręcznika szkolnego w aspekcie językowym. Przewodnik dla rzeczoznawców wraz ze wzorami opinii*. <https://www.gov.pl/web/edukacja/wzory-opinii-podrecznikow-dla-nowych-typow-szkol> [data dostępu: 15.06.2022].

Skrótowość wypowiedzi, usprawiedliwiana przez autorów potrzebą uwzględnienia informacji, ma negatywne konsekwencje – czyni wypowiedź niejasną, dwuznaczną, a czasem prowadzi też do niezamierzonych efektów komicznych², por. [...] *opisz zmiany roślinności w górach wraz ze wzrostem wysokości; Podaj ziemie polskie, na których powstało najwięcej klasztorów*. Rozwlekłość stylu „zaciemnia” natomiast sens przekazu i – wbrew zamierzonemu przez autora ułatwieniu percepcji treści – sprawia, że uczniowi trudno jest dokonać selekcji faktów, ustalić, co w przekazie odautorskim jest istotne, a co drugorzędne, por. *Wielkim wkładem [Krzysztofa Kolumba] w epokę odkryć geograficznych było przedsięwzięcie indyjskie, to znaczy poszukiwania nowej drogi na wschód; Ochrona środowiska powinna się odbywać przez takie działania gospodarcze i społeczne, które będą likwidowały przyczyny, a nie jedynie skutki jego degradacji*. Rozwlekłości stylu towarzyszą zwykle uchybienia w organizacji tekstu informacyjnego, o których piszemy w dalszej części rozdziału.

Wypaczenia stylistyczne polegają również na nieuzasadnionych powtórzeniach w bliskim sąsiedztwie (w obrębie zdania lub akapitu) tych samych wyrazów i wyrażań, też wyrazów pokrewnych, oraz na używaniu identycznych konstrukcji zdaniowych, co prowadzi do monotonii składniowej, por.

Ważnym dokumentem jest Polska karta praw ofiary. Została ona opracowana przez Ministerstwo Sprawiedliwości we współpracy z organizacjami pozarządowymi. Karta stanowi, że ofiarą jest osoba fizyczna, której dobro prawem chronione zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone wskutek przestępstwa. Podobnie traktowani są też najbliżsi tej osoby. Ofiara powinna być traktowana z godnością, szacunkiem i współczuciem. Ofierze przestępstwa przysługuje szereg praw; Gruzoły wewnętrznydzielnice wydzielają swe wydzieliny poza organizm, w tym do światła przewodzenia pokarmowego lub dróg oddechowych); Do czynników chemicznych zalicza się [...] czynniki związane z myciem [...]. W grupie czynników niebezpiecznych wyróżnia się czynniki mechaniczne [...]. Do czynników niebezpiecznych, powodujących urazy, należą czynniki mechaniczne [...].

Dysharmonię stylistyczną wywołuje nieuzasadnione wykorzystywanie w tekstach środków leksykalnych należących do różnych odmian polszczyzny: naukowej, urzędowej, publicystycznej, artystycznej i potocznej, por. *Kontrola wewnętrzna jest realizacją przysłowia „pańskie oko konia tuczy”; Torfowiska wysokie są [...] interesujące wizualnie i zapachowo*. W różnych segmentach tego samego podręcznika spotykamy, oprócz wyrażań specjalistycznych (np. *aksjomat, pluralizm, system wartości*), wyrazy charakterystyczne dla polszczyzny kolokwialnej (np. *fajny pomysł, partacz na polu zawodowym*), formuły z czasownikami *prezentować, realizować* oraz z rzeczownikami typu: *relacja, alternatywa, ewaluacja* (np. *budować relacje, ewaluacja wybranej alternatywy*). Autorzy ulegają również manierze

² Niezamierzony komizm może mieć jeszcze inne źródła, np. wynikać z nieznamomości łączliwości leksykalno-semantycznej wyrazów, nieznamomości znaczenia słów, niewłaściwego szyku składników zdania.

do posługiwania się wyrażeniami sztamowymi, sloganowymi i nieświadomie upowszechniają złe wzorce stylistyczne, por. *konstruktywna atmosfera dyskusji*.

Zauważyliśmy, że rozdziały we współautorsko pisanych podręcznikach różnią się pod względem stylistycznym – prawdopodobnie autorzy nie uzgodnili ze sobą, w jakiej konwencji kształtować warstwę językową tekstu.

Zwróćmy jeszcze uwagę na różnicowanie stylistyczne podręczników do poszczególnych przedmiotów (np. historii, wiedzy o społeczeństwie, języka polskiego) związane z wprowadzeniem do nich materiałów źródłowych, np. tekstów ustaw, rozporządzeń, publikacji naukowych, utworów literackich. Obecność tych tekstów jest w podręczniku uzasadniona merytorycznie i dydaktycznie, wymagają one jednak przystępnego komentarza odautorskiego. Kontaktowanie uczniów z tekstami zredagowanymi w różnych rejestrach polszczyzny może korzystnie wpłynąć na ich rozwój językowy, pod warunkiem że uczniowie będą świadomie z tych tekstów korzystać – rozumieć ich treść i umieć ją przekazać w stylu neutralnym.

Trzeba ponadto wspomnieć o niezręczności stylistycznej związanej z nadużyciem niektórych typów wypowiedzi, szczególnie z imiesłowowymi równoważnikami zdania, por. *Przystępując do pomiaru, sprawdzamy, próbując obwieść figurę, czy w trakcie wykonywania tej czynności kąt zawarty pomiędzy ramieniem biegunowym a wodzącym mieści się w zakresie 30°–150°*.

Takie wypowiedzenia są mało klarowne, a często też niepoprawne, np. *W trakcie rozmowy kwalifikacyjnej pamiętając o mowie ciała możesz wywrzeć pozytywne wrażenie, otrzymując na koniec propozycję pracy*.

Odbiór treści podręcznika zakłóca, oprócz błędów stylistycznych, niespójność formalna, semantyczna i pragmatyczna zarówno tekstu informacyjnego, jak i zadań³. W podręcznikach nierzadko zamieszczane są teksty, w których autor nie zaznacza (np. za pomocą wskaźników nawiązania) logicznych związków między poszczególnymi wypowiedziami; układają się one w zbiór nieuporządkowanych, oderwanych od siebie wiadomości. Czasami spotykamy zestawione obok siebie zdania ze sobą sprzeczne, np. pierwsze zdanie zawiera informację: *Średniowiecze nie było przepojone duchem wojny*, a w następnym czytamy, że *wyprawy wojenne trwały od wiosny do jesieni*, i dalej: *elitę społeczną tworzyli wojownicy*⁴; por. też:

Walory kulturowe to wytwory działalności człowieka, a także możliwość kontaktu z ciekawymi ludźmi. Obejmują zabytki architektury (kościół, pałace, zamki, muzea), dzieła sztuki (malarstwa, rzeźby), obiekty archeologiczne, a także miejsca sławnych bitew. Do niematerialnych form dziedzictwa kulturowego zalicza się tradycje, obrzędy, sztuki widowiskowe, język, gwarę. Dziedzictwo kulturowe stanowi dorobek poprzednich pokoleń i jest ważnym źródłem naszej tożsamości.

³ Problem spójności tekstów edukacyjnych (wśród nich podręczników) wymagałby odrębnego opracowania i odwołania się do publikacji tekstologicznych, por. np. J. BARTMIŃSKI, S. NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA: *Tekstologia*. Warszawa 2009.

⁴ Por. artykuł recenzyjny ANNA PANER w: *Prace Komisji do Oceny Podręczników Polskiej Akademii Umiejętności*. T. VIII. Red. G. CHOMICKI. Kraków 2010, s. 69–74.

W analizowanych podręcznikach dostrzegłyśmy również takie segmenty, w których – oprócz niewłaściwego układu zdań – występowały błędy wyrazowe i stylistyczne (wielosłowie), por.

Dzięki tym przemianom państwo polskie stało się zdolne do trwałego istnienia i współpracy oraz współzawodniczenia z innymi państwami Europy. Przemiany te zakończyły się w czasach panowania Mieszka I, dlatego nazywamy go budowniczym państwa polskiego.

Zauważyłyśmy, że w podręcznikach brakuje także powiązania między treściami poszczególnych rozdziałów, np. występują tam powtórzenia tych samych lub podobnych sformułowań z wcześniejszych segmentów podręcznika, ale bez sygnalizowania (np. za pomocą zwrotów *Powtórzmy...*, *Przypomnijmy, że...*, *Jak już wiecie...*), że są one ponownie przywołane. Takie usterki być może są wynikiem niskiej świadomości autorów podręcznika, że tekst wymaga uspoźnienia zarówno wewnątrz rozdziałów, jak i między nimi.

BŁĘDY SŁOWNIKOWE I FRAZEOLOGICZNE

W analizowanych podręcznikach pojawiają się konstrukcje pleonastyczne i tautologie, np. *kreatywny i twórczy, względy gospodarcze i ekonomiczne, tylko i wyłącznie, obligatoryjny obowiązek, kontynuowała dalej, trzeba nadal kontynuować, aktywne uczestnictwo, wzajemne relacje, potencjalne możliwości, eksport za granicę, całkowita zgoda, w tym okresie czasu, oddziaływać wzajemnie na siebie, autentycznie prawdziwy*.

Sporadycznie występują błędy świadczące o nierozróżnianiu zakresów znaczeniowych wyrazów, np. *myślistwo i polowanie*, por. *Rdzenni Amerykanie zdobywali pokarm, zajmując się zbieractwem dzikich owoców, myślistwem na drobną zwierzynę i poławianiem ryb*. Do błędów wyrazowych trzeba też zaliczyć wyrażenia utożsamiające typu: *język sztuki, czyli plastyczne środki wyrazu*.

Niekiedy dochodzi do utożsamienia form podobnych pod względem morfologicznym i fonetycznym, np. *odporność kości* (zamiast: *oporność*), *nasienia fasoli, nasienia grochu* (zamiast: *nasiona*; mianownik liczby mnogiej).

W podręcznikach daje o sobie znać obserwowana też w tekstach prasowych i publicystycznych tendencja do używania wyrazów i wyrażeń modnych, np. *strategia, problem, posiadać* (zamiast *mieć*), *prezentować / prezentacja, kreować* (i wyrazy pokrewne), *w tym temacie, asortyment, monitorować, komponent, konstruktywny, dedykowany* (zamiast *przeznaczony*). Czasami dochodzi przy tym do naruszenia łączliwości semantycznej wyrazów, por. *Królowie Sparty opiekowali się wróżbiarstwem; obozy natychmiastowej zagłady; wybitnie wilgotny klimat; dżdżownice są najważniejszymi twórcami gleby; doświadczać wiedzy i wzruszeń; pogłębić i usystematyzować aspekt; podważać radość życia; wybór strategii rozrodczych przez zwierzęta lub rośliny, zwierzęta opracowują strategię*. Naruszenie łączliwości

w wyrażeniach typu: *ogólny wygląd lasów, czyli fizjonomia lasów, instykt ujarzmiania przyrody*, ma konsekwencje nie tylko stylistyczne, ale i logiczne.

Z zadowoleniem stwierdzamy, że najnowsze podręczniki (wydane po roku 2019) odznaczają się poprawnością frazeologiczną – rzadko pojawiają się w nich błędy polegające na użyciu frazeologizmów w złym kontekście, defrazeologizacji stałych połączeń wyrazowych lub skrzyżowaniu (kontaminacji) dwóch związków frazeologicznych, np.

Preparatów nie można oglądać gołym okiem; Jakie czynności życiowe pełnią rośliny?; świątynia pełniła rolę [...] szkoły kształcącej pisarzy; Polacy rozegrali pojedynek [...]; [...] jest to w każdym bądź razie zjawisko bardzo niepokojące.

BŁĘDY SKŁADNIOWE I FLEKSYJNE

Wykroczenia przeciw normie gramatycznej są w podręcznikach mniej częste niż przeciw normie stylistycznej. Błędy składniowe występują rzadziej w podręcznikach do kształcenia ogólnego, częściej natomiast w podręcznikach do kształcenia zawodowego. Odzwierciedlają się w nich tendencje, które można obserwować we współczesnej polszczyźnie⁵. Na przykład po orzeczeniach zaprzeczonych bywa używana forma biernika zamiast dopełniacza, por. *Nie można tolerować takie zachowanie, [...] by przyszłe pokolenia nie bały się brać swój los we własne ręce*. Pojawiają się też błędy w zakresie stosowania wyrażen przyimkowych, por. *Przy pomocy mapy (zamiast za pomocą mapy) określ położenie geograficzne Twojej miejscowości* (ten typ błędu składniowego jest powszechny nie tylko w podręcznikach, ale także w tekstach publicystycznych i urzędowych). Kłopoty sprawia również dobór przyimków *w* i *na* w wyrażeniach, por. *Na hali produkcyjnej nie powinny przebywać osoby tam niezatrudnione*. Zdarzają się ponadto uchybienia w strukturze zdania, m.in. elipsy, błędy w stosowaniu wskaźników zespolenia, naruszenia związku rządu i zgody, np.

Aby opanować i świadomie używać mimiki i gestów, należy je ćwiczyć; W czasie oraz po wykonaniu pomiaru [...]; Dom jest zarówno miejscem pracy, wypoczynku oraz wykonywania codziennych czynności, jak spożywanie posiłków; Nie można tolerować takie zachowanie; Obok szafy, w pomieszczeniu tym powinien znajdować się zlewozmywak, stół ze sterylizatorem ultrafioletowym oraz umywalka; Według rodzaju surowca wyodrębnić się [...]; Tron objęli książęta normandzkie.

⁵ Por. m.in. Język polski – między tradycją a współczesnością. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Pod red. E. MEYNARCYK, E. HORYŃ i P. ŻMIGRODZKIEGO. Kraków 2021; Bogactwo współczesnej polszczyzny. Pod red. P. ŻMIGRODZKIEGO i S. PRZĘCZEK-KISIELAK. Kraków 2014; K. OZÓG: *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów 2007; *Język trzeciego tysiąclecia III*. Tom I: *Tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny*. Red. G. SZPIŁA. Kraków 2005; A. MARKOWSKI: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa 2005; H. JADACKA: *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Warszawa 2005; *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Red. S. DUBISZ, S. GAJDA. Warszawa 2001.

Do dwuznaczności lub niejasności wypowiedzi prowadzą częste błędy w zakresie szyku składników zdania, por.

Poniżej przedstawiono przykładowy wzór świadectwa pracy wystawionego przez pracodawcę pracownikowi, z którym został rozwiązany stosunek pracy po uprzednim trzymiesięcznym okresie wypowiedzenia na skutek likwidacji stanowiska; Przy wykonywaniu pracy wymagającej stale pozycji siedzącej lub chodzenia należy zapewnić pracownikowi możliwość odpoczynku w pobliżu miejsca wykonywania pracy w pozycji siedzącej; Geografowie do przedstawiania np. zróżnicowania warunków klimatycznych w ciągu roku na danym obszarze posługują się zwykle kalendarzowymi porami roku; Potencjał intelektualny pochłania pościg za aktualnym stanem wiedzy.

Dwuznaczność jest też spowodowana kondensowaniem treści w jednym zdaniu złożonym z podrzędnym rozwijającym (zamiast przekazania jej w dwuzdanowej wypowiedzi), por. *Każdy z nas powinien się też ubierać stosownie do pogody, w czym pomagają nam prognozy pogody.*

Sporadycznie w podręcznikach występują błędy fleksyjne. Dotyczą one rzeczowników kategorii *singularia tantum*, odmiany rzeczowników pochodzenia obcego zakończonych na *-o*, *-um*, repartycji końcówek *-a*-*u* dopełniacza liczby pojedynczej rodzaju męskiego, por. np. *ptactwa mają siedliska, perfum stosujemy z umiarem, pamiętać o autocascu, środowisko życia glona, charakterystyczne cechy skrzypha, pokonanie garba, potrzeba tuninga mechanicznego*. Równie rzadko zdarzają się błędy fleksyjne polegające na nieodmienianiu imion bądź nazwisk, np. *pistolet maszynowy konstrukcji Hugo* (zamiast *Hugona*) *Schmeissera*; *Kim jest Anna Karenin?* (zamiast *Karenina*); *choroba Heine-Medina* (zamiast *Heinego-Medina*); *Dziś wiele szkół nosi imię Tadeusza Kościuszko* (zamiast *Kościuszki*).

POPRAWNOŚĆ ORTOGRAFICZNA I INTERPUNKCYJNA

Błędy ortograficzne są w podręcznikach bardzo rzadkie, jednak niektóre się powtarzają, przede wszystkim niepoprawne zapisy ortogramów motywowanych zasadą konwencjonalną. Najczęstsze spośród błędów ortograficznych dotyczą pisowni łącznej i rozłącznej (np. zapisu przedrostków *ultra-*, *super-*, *auto-*, por. *ultra nowoczesny, ultra mocny, super trwała, super skręt, auto przekaz, auto serwis, auto servis*); pisowni zestawień, w których pierwszy człon jest przysłówkiem, a drugi imiesłowem przymiotnikowym lub przymiotnikiem określanym przez ten przysłówek (np. *nowoutworzony, nowowprowadzony, nowoprzyjęci, małowydajny, świeżomalowany, wysokowykwalifikowany*), zapisu skrótów i skrótowców (*w/w, w.w., j/w, j.w., w/g, Nr, Dz.Ust. Nr, W-wa, K-ków*), pisowni z łącznikiem lub bez łącznika (np. *oczy zielono-szare, oczy niebiesko-szare, kosmetyki kolorowe-upiększające, lodówkozamrażarka, turbo-sprężarka*), użycia wielkich bądź małych liter (np. *w Piecach akumulacyjnych z rdzeniem stałym; święta wielkanocne, Zielone Płuca Polski* [o Warmii i Mazurach], *Grecki kupiec, Azja wschodnia*), pisowni *nie* z różnymi

częściami mowy (np. *nie wykonanie, nie przestrzeganie, nie robotnik, nie dowiedzieć, nie adekwatny*) oraz zakończeń *-i, -ii, -ji* (np. *na lini cięcia, wymaga to akceptacji klienta*).

Podręczniki nie są też wolne od błędów literowych, świadczących o niestarannej korekcie tekstu (np. *potrzebne, koalim, rzesza, odechowe*). Błędy graficzne mają niekiedy konsekwencje gramatyczne lub ortograficzne, np. *Urządzeniami służącym* [zamiast: *służącymi*] *do wbijania pali* [...] *są kafary, Rządsko spotyka sie...*, *Przyciąć pod katem* [zamiast: *pod kątem*], *Wystarczy jeden lir...* [zamiast: *litr*], *neandertańczyk* zamiast *neandertalczyk*, *taksonomocznej* zamiast *taksonomicznej*, *Wilanowice* zamiast *Wilamowice*, *Mercedes Benc* zamiast *Mercedes Benz*.

Znacznie częściej niż błędy w zapisie występują w analizowanym materiale błędy interpunkcyjne. Zauważone w podręcznikach do różnych przedmiotów uchybienia polegają przede wszystkim na: braku właściwego znaku interpunkcyjnego, zwłaszcza przecinka oraz kropki; zbędnym użyciu znaku interpunkcyjnego, najczęściej przecinka; użyciu niewłaściwego znaku interpunkcyjnego (zazwyczaj dwukropka, średnika, myślnika). Do powszechnych błędów interpunkcyjnych należy ignorowanie przecinka bądź przecinków w wypowiedzeniach z imiesłowowymi równoważnikami zdania, np.

Analizując treści tabeli stratygraficznej uzasadnij słuszność podziału dziejów Ziemi na ery; Posługując się mapami „Ocean Atlantycki” i „Ocean Spokojny” z atlasu geograficznego odszukaj wymienione w tabeli rowy oceaniczne.

Czasem przecinek, wstawiony w niewłaściwym miejscu, rozdziela grupę orzeczenia, por. *Korzystając, z mapy zamieszczonej na końcu podręcznika lub Atlasu, wpisz w odpowiednie miejsca* [...]. Obserwujemy też liczne błędy interpunkcyjne w podpisach pod ilustracjami, w tym brak konsekwencji w stosowaniu znaków przestankowych. Błędy w przestankowaniu występują w poleceniach do ćwiczeń, nawet w takich zadaniach, w których uczeń ma uzupełnić informacje.

Często w tekstach informacyjnych w podręczniku można zauważyć nierozdzielanie przecinkiem zdań wtrąconych podrzędnych przydawkowych. Do utrudnień w odbiorze treści prowadzi z kolei nadużywanie wstawek nawiasowych z umieszczonymi tam, oprócz koniecznej informacji o wymowie obcego nazwiska, dopowiedzeniami: *Na tej ilustracji amerykański przemysłowiec Dawid Rockefeller (czyt. rokefeler) król nafty (właściciel największych koncernów naftowych a zarazem gospodarczych) trzyma w dłoni Biały Dom (siedzibę prezydenta USA, symbol władzy), a Kapitol (siedziba Kongresu) jest przytłoczony przez kominy i szyby naftowe.*

Zaznaczmy raz jeszcze: dobry podręcznik do każdego przedmiotu nauczania ma upowszechniać kulturę słowa, a więc nie powinien zawierać błędów językowo-stylistycznych, ortograficznych i interpunkcyjnych, ma również zapobiegać ich powstawaniu i uczyć odpowiedzialności za słowo.